

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Περιπέτειες του πολιτικού: μια μεταθεωρητική περιήγηση

In the old days, vulgar Political Economy saw men's economic behaviour as being *lawed* (although workers were obtuse and refractory in obeying these laws), but allowed to the autonomous individual an area of freedom, in his intellectual, aesthetic or moral choices. Today, structuralisms engross this area from every side; we are *structured* by social relations, *spoken* by pre-given linguistic structures, *thought* by ideologies, *dreamed* by myths, *gendered* by patriarchal sexual norms, *bonded* by affective obligations, *cultured* by *mentalités*, and *acted* by history's script. None of these ideas is, in origin, absurd, and some rest upon substantial additions to knowledge. But all slip, at a certain point, from sense to absurdity, and, in their sum, all arrive at a common terminus of unfreedom.

E.P. Thompson, *The Poverty of Theory*, σ. 153

Η προβληματική που συνέχει τα κείμενα αυτού του τόμου είναι δυσάρεστα πρωταρχική, όμως –ίσως ακριβώς για αυτόν τον λόγο– και ιδιαίτερα κρίσιμη. Αφορά τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε και μελετούμε την πολιτική –ως εμπρόθετες

κρυσταλλώσεις επιχειρησιακά επεξεργασμένων ιδεολογικών θέσεων– στις δύο βασικές νεωτερικές εκδοχές της:¹ πρώτον, την επίσημη-κρατική ή θεσμική, η οποία, όπως καταδεικνύει ο όρος, εκπορεύεται από κρατικά-κυβερνητικά υποκείμενα εθνικής και –στις μέρες ολοένα και περισσότερο– υπερεθνικής εμβέλειας (πολιτική ως διακυβέρνηση) και, δεύτερον, τη συγκρουσιακή, που εκπορεύεται από κινηματικές οργανώσεις και ευρύτερα διεκδικητικά υποκείμενα με στοιχειωδώς συγκροτημένη θεσμική υπόσταση (πολιτική ως αμφισβήτηση κυριαρχίας). Ως ερευνητικός τόπος, η πρώτη εκδοχή ταυτίζεται χοντρικά με τον χώρο των «δημόσιων πολιτικών» και της γενικότερης μελέτης των πολιτικών συστημάτων (συμπεριλαμβανομένου και του κλάδου των διεθνών σχέσεων με ερευνητικές εμφάσεις σε ζητήματα εξωτερικής πολιτικής), ενώ η δεύτερη θεραπεύεται από ένα ευρύτατο φάσμα γνωστικών υπο-περιοχών των κοινωνικών και πολιτικών επιστημών, που περιλαμβάνει, μεταξύ άλλων, τα κοινωνικά κινήματα, την ιδεολογική και οργανωτική συγκρότηση φίλιων πολιτικών κομμάτων αλλά και τομείς που αφορούν την εν γένει διερεύνηση της πολιτικής συμπεριφοράς.

Ακόμη και ένα πρόχειρο περιδιάβασμα του ερευνητικού πεδίου που διαγράφουν οι δύο αυτές εκδοχές αρκεί για να καταδείξει πως βασικό ζητούμενο και αενάως αναπαραγόμενο επιστημικό αίτημα των περισσότερων αναζητήσεων είναι η

1. Πρόκειται για ορισμό της πολιτικής που παραπέμπει στην πλέον περιεκτική λεξικογραφική σημασία του όρου, ως τρόπου ή συστήματος διεξαγωγής, χειρισμού και «καθοδηγήσεως μιας οιασδήποτε δράσεως», σύμφωνα με το Εγκυκλοπαιδικό Λεξικό του Ηλίου. (Μια πιο εξειδικευμένη –και συνηθέστερη– σημασία είναι Πολιτική: «Τέχνη και/ή επιστήμη του κυβερνάν».) Οι προσδιορισμοί «εμπρόθετες» και «επιχειρησιακά επεξεργασμένες» αποσκοπούν, αντίστοιχα, στην επισήμανση του μη τυχαίου και του πραξιακά προσανατολισμένου χαρακτήρα των θέσεων τις οποίες προωθεί η πολιτική. Για το εξαιρετικά κομβικό ζήτημα του πώς ακριβώς οροθετείται το πεδίο της πολιτικής, βλ. την κριτική επισκόπηση που επιχειρήσε ο Λυριντζής (2001: 26-31). Βλ. επίσης τις επισημάνσεις του γράφοντος στο Σεφεριάδης (2010).

επαρκής αποτίμηση της σχέσης της πολιτικής με τις οντολογικές της ετερότητες – τον χώρο του «μπ-πολιτικού». Ο τελευταίος είθισται να προσλαμβάνεται διασταλτικά ως χώρος του «κοινωνικού» που, ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια, τείνει να περιλάβει και σφαίρες όπως το πολιτισμικό, το συμβολικό και το γλωσσικό. Τα ερωτήματα που αναδεικνύονται, κάποιες φορές ρητά και σε επίπεδο πραγματείας μεθοδολογικών αρχών, αλλά πιο συχνά έμμεσα και ως απόρροια ερευνητικών πρακτικών, είναι γνωστά: πώς συνυπάρχουν και πώς αρθρώνονται οι δύο περιοχές; Ποια σφαίρα είναι πρωταρχική και ποια δευτερεύουσα; Ακριβώς πώς επενεργούν και πώς πρέπει να αποδοθούν τα ανύσματα της αιτιότητας;

Αναγωγισμός, ορθολογισμός, μεταδομισμός

Όποια και αν είναι η εκδοχή της πολιτικής στην οποία αναφερόμαστε, είναι νομίζω ασφαλές να υποστηρίξει κάποιος πως αυτή υποχρεωτικά αναφύεται εντός ενός πυκνού και διαρκώς μεταβαλλόμενου πεδίου κοινωνικών προσδιορισμών, τους οποίους και επικαλείται. Είναι αδύνατο να συλλάβουμε πολιτική θέση ή δράση χωρίς κοινωνικές αναφορές. Όμως η αντιστοιχιστική αυτή, περίπου αυταπόδεικτη ταυτολογία στη γενική και αφηρημένη της εκφορά, καθίσταται επικίνδυνα πρωτόλεια και εντέλει παραπλανητική όταν εκλαμβάνεται επιχειρησιακά – στο πλαίσιο ερευνητικών πονημάτων ή της διατύπωσης δομικών ή συμπεριφοριστικών εμπειρικών γενικεύσεων. Ακριβώς σε αυτές τις επιχειρησιακές εκφορές της σχέσης πολιτικής - «κοινωνικού» εντοπίζεται το ολίσθημα του αναγωγισμού, το οποίο καυτηριάζουν, λόγω και έργω, οι μελέτες αυτού του τόμου.

Ο αντίλογος προς τον κοινωνιολογικό αναγωγισμό, την αξιωματική παραδοχή αδιαμεσολάβητων σχέσεων μονομερούς αιτιότητας ανάμεσα σε κοινωνικές δομές και πολιτικά φαινόμε-

να (είτε επίσημα-κρατικά είτε διεκδικητικά-συγκρουσιακά), δεν αποτελεί, φυσικά, καινοφανές εγχείρημα. Όπως επισημαίνεται και στο πρώτο κείμενο της συλλογής, το οποίο διερευνά τις ιστορικές μεταλλάξεις της ευρωπαϊκής σοσιαλδημοκρατίας κατά τον 20ό αιώνα, ο αντίλογος αυτός έχει συνδεθεί με το γνωστό ρεύμα της «επανάκαμψης του πολιτικού», που επωάστηκε στη μήτρα των νεο-μαρξιστικών αντιπαραθέσεων του τέλους της δεκαετίας του 1970 για τη φύση του καπιταλιστικού κράτους και της γενικευμένης αμφισβήτησης του παρσονικού δομολειτουργισμού (βλ. όμως Almond 1988, Cammack 1988). Δεν είναι δυνατό να αναπαραχθεί εδώ το περιεχόμενο των συζητήσεων εκείνης της πολλαπλώς μακρινής εποχής, όμως βασική έκβασή τους ήταν πως η πολιτική (αν και στα συναφή κείμενα κυρίως –αν όχι αποκλειστικά– ως επίσημη-κρατική πολιτική) δεν μπορεί να θεωρείται απλή αντανάκλαση κοινωνικών δομών, «ταξικών ισοζυγίων» ή άλλων εξω-πολιτικών τεκταινομένων.

Προτού επιχειρήσω μια κριτική ανασκευή κάποιων από τις αρχές που διέπουν το συμπέρασμα αυτό, θέλω να τονίσω τις κρίσιμες επιχειρησιακές-ερευνητικές του επιπτώσεις. Επιγραμματικά, το γεγονός ότι η πολιτική δεν μπορεί να θεωρείται πως απλώς κατοπτρίζει τις κοινωνικές ισορροπίες σημαίνει ότι δεν είναι δυνατό να εκλαμβάνεται ως η αέναη «εξαρτημένη μεταβλητή», με κίνηση και συμπεριφορά συναγόμενες γεωμετρικά-μηχανιστικά από τον χώρο του κοινωνικού. Ο αναγωγικός ερμηνευτικός κώδικας της μονοσήμαντης αιτιότητας

– Γιατί έχουμε πολιτική A και όχι B;

– Διότι οι –οιονεί ανεξάρτητες– «κοινωνικές» μεταβλητές είναι A και όχι B.

είναι καταφανώς ανεπαρκής. Η πολιτική πρέπει να προσληφθεί στη δική της «σχετική αυτονομία» (κατά την πουλαντζιανή ορολογία) και, σταδιακά αυτοποιούμενη (σύμφωνα με τη λου-

μανική σύλληψη), να ερευνηθεί ως ισχυρή ενδιάμεση –αλλά, εν δυνάμει, και ως ανεξάρτητη– μεταβλητή.

Το ότι η προγραμματική αυτή θέση φάνηκε να κερδίζει τις αντιπαραθέσεις που συνέχισαν να διεξάγονται και κατά τη δεκαετία του 1980 άνοιξε πολλούς ορίζοντες, τόσο στη Συγκριτική Πολιτική όσο και στην ιστορική κοινωνιολογία. Η Theda Skocpol (1979) μελέτησε τις μεγάλες κοινωνικές επαναστάσεις της σύγχρονης εποχής με μεθοδολογικά εργαλεία ακόμη δομιστικής κοπής, για να αναδείξει την τεράστια σημασία πολιτικο-θεσμικών επεξηγηματικών παραγόντων, και στη συνέχεια συνεπιμελήθηκε (με τους Peter Evans και Dietrich Rueschemeyer) τον κλασικό τόμο *Bringing the State Back In* (1985). Στη θεωρητική του προέκταση, και συνεισφέροντας περαιτέρω στην αναπτυσσόμενη «κρατικο-κεντρική» δυναμική, οι O'Donnell, Schmitter, Whitehead (1986) και πολλοί άλλοι συνεργάτες τους στον κλάδο των καθεστωτικών αλλαγών κατέδειξαν τον κρίσιμο ρόλο που κατεξοχήν πολιτικές συμφωνίες κορυφής διαδραμάτισαν στην επιστροφή του κοινοβουλευτισμού σε μια σειρά από χώρες της Νότιας Ευρώπης και της Λατινικής Αμερικής, ενώ ανάλογες εξελίξεις είχαμε και σε άλλες ερευνητικές περιοχές, όπως –πιο χαρακτηριστικά– αυτή της Συγκρουσιακής Πολιτικής. Σε αυτόν τον τομέα είχαμε, έτσι, τη σταδιακή επικράτηση μοντέλων «πολιτικής διαδικασίας» [political process], αρχής γενομένης από το κλασικό έργο του Charles Tilly (1978), συνδυαστικά με τη μετατόπιση του ενδιαφέροντος των μελετητών από τα γιατί στα πώς της κοινωνικής κινητοποίησης. Οι απαντήσεις που δόθηκαν και καθόρισαν τις ερευνητικές προτεραιότητες της μελέτης των κινημάτων, αρχής γενομένης από τη δεκαετία του 1990, εστίασαν στην εξόχως πολιτική διαδικασία της κινητοποίησης πόρων [resource mobilization] – περιβαλλοντικών («πολιτικές ευκαιρίες»), οργανωτικών («δομές κινητοποίησης») και συμβολικών («αξιακές πλαισιώσεις»).

Όμως η συνέχεια δεν φάνηκε να δικαιώνει τις αρχικές προσδοκίες. Στο διαμορφούμενο πλαίσιο ο κοινωνικο-αναγωγικός δομισμός του παρελθόντος έτεινε να εκτοπιστεί από ορθολογιστικές προσεγγίσεις [rational choice], σε συνδυασμό με μια παράλληλη, μεθοδολογικά ατομικιστική μετατόπιση, προς ολοένα και μικρότερες αναλυτικές μονάδες: από τα δομικά μακρο- στα μικρο-υποκείμενα, που θεωρήθηκε ότι διαμόρφωναν πολιτικές επιλογές με μικροοικονομικά κριτήρια ωφελιμιστικής κοπής, συνυπολογίζοντας κόστη και ευκαιρίες. Αναπόδραστα, οι μακρο-κοινωνικές κατηγορίες, ως ολότιπες μεγαλύτερες από το άθροισμα των μερών τους ,κατηγορήθηκαν ως εμπειρικά ανυπόστατες «αφαιρέσεις του παρατηρητή» (κατά την ορολογία Popper) και, όχι σπάνια, ρευστοποιήθηκαν.

Ωστόσο, ο ερευνητικός ορθολογισμός δεν υπήρξε η μόνη τάση που άνηψε στο πολιτικά αυτοποιούμενο κοινωνικοεπιστημονικό τοπίο. Υπό το φως των διαμετρικά αντίθετων επιστημικών και ιδεολογικών προτάξεων που ενέχονταν, ίσως η εξέλιξη φαντάζει ειρωνική, όμως η προγραμματική υποβάθμιση των κοινωνικών μεταβλητών έδωσε εξίσου ισχυρή ώθηση και στον φαινομενολογικό –καταστατικά μη συμπεριφοριστικό– μεταδομισμό. Πρόκειται για ρεύμα που, στον ακριβή αντίποδα των μακρο-δομιστικών προσεγγίσεων, καταδίωξε απηνώς κάθε εγχείρημα απόδοσης εμπρόθετης συμπεριφοράς σε δομικά επικαθοριζόμενες συλλογικότητες. Δίνοντας έμφαση στη σημασιοδότηση, στη ρητορική και στην κειμενική ερμηνευτική, το ρεύμα επιδίωξε πεισματικά την κατάδειξη του τυχαίου και πρόσκαιρου χαρακτήρα της διαδικασίας σύμπτωσης συλλογικών υποκειμένων (όταν δεν την αμφισβήτησε ολότελα ακόμη και ως οντολογική δυνατότητα).

Όμως, σε αυτό το πλαίσιο της σχεδόν απόλυτης κονιορτοποίησης του κοινωνικού qua συλλογικού, ο ρόλος της πολιτικής μετασχηματίστηκε απρόσμενα και εξ αντανάκλασως. Το ότι οι

κοινωνικές συλλογικότητες έπαψαν σταδιακά να θεωρούνται ακόμη και εν δυνάμει υπαρκτές οντότητες έπληξε ευθέως τη γνωστική αρχή που προηγουμένως επισημάνθηκε ως αυτονόπη ταυτολογία, ότι δηλαδή η πολιτική υποχρεωτικά αναφύεται εντός ενός πυκνού και διαρκώς μεταβαλλόμενου πεδίου κοινωνικών προσδιορισμών, στους οποίους και αναφέρεται. Εύλογα, το ενδιαφέρον προς το πολιτικό υποβαθμίστηκε και πάλι, όμως αυτήν τη φορά όχι εξαιτίας της επικυριαρχίας του κοινωνικού, αλλά λόγω της ρευστοποίησής του. Πουθενά δεν φάνηκε αυτό καλύτερα από τον επιμέρους κλάδο της κοινωνικής και εργατικής ιστορίας – μιας γνωστικής περιοχής με παραδοσιακά μεγάλη συνεισφορά στις θεωρητικές γενικεύσεις συγκριτολόγων και ιστορικών κοινωνιολόγων. Αντιδρώντας στην παραδοσιακά μονοσήμαντη ενασχόληση με την πολιτική των εργατικών οργανώσεων (συνδικαλιστικών και κομματικών), η πλειοψηφία των μεταδομιστών ιστορικών πρώτα αμφισβήτησε την οντολογική ακρίβεια της αντιστοίχισης εργατικής τάξης και οργανώσεων και στη συνέχεια την ίδια την υπόσταση της εργατικής συλλογικότητας. Αφού πλέον δεν υπήρχε «εργατική τάξη» (σημείο στο οποίο συμφώνησαν ολόθυμα τόσο οι υποστηρικτές του Popper όσο και του Lyotard), τι νόημα είχε η ενασχόληση με τις οργανώσεις της;

Η προγραμματική κονιορτοποίηση των συλλογικών υποκειμένων είχε όμως και μια δεύτερη, εξίσου απρόβλεπτη επίπτωση. Εξαιτίας του ότι η διερεύνηση της σχέσης κοινωνικού - πολιτικού υποτιμήθηκε και ατόνησε, η πρόσληψη του τελευταίου άρχισε και πάλι να διολισθαίνει προς μιας νέας μορφής αναγωγισμό, όχι των μακρο-υποκειμένων, αλλά των κονιορτοποιημένων, πολυσθενών και πορωδών μικρο-υποκειμένων. Μπορεί τα τελευταία να μην ήταν πλέον φορείς [träger] κοινωνικοοικονομικών δομών, ήταν όμως, εξίσου αναπόδραστα, εκφάνσεις υφιστάμενων πολιτισμικών και σημασιολογικών μοτίβων [patterns of meaning] κατά την ορολογία του Clifford

Geertz (1973).² Η εξέλιξη αυτή συντελέστηκε σταδιακά και σε ανεπαίσθητα χαμηλούς τόνους, όμως αυτό δεν αναιρεί την κρισιμότητά της. Καθώς οι μεταδομιστές απείχαν συστηματικά από τη διατύπωση θεωρητικών θέσεων για την πολιτική, η ασυναίσθητη προδιάθεση για ad hoc μηχανιστικές αντιστοιχίσεις πολιτικών και κοινωνικών (qua πολιτισμικών) μικροφαινομένων έτεινε να προσλάβει διαστάσεις χιονοστιβάδας. Το εγχείρημα της υπέρβασης των δομιστικών υπερβολών κατέληξε έτσι σε νέες μεθοδολογικές αμετροέπειες: με την κονιορτοποίηση του κοινωνικού ήρθε και η κονιορτοποίηση της πολιτικής.

Οι οπαδοί των ορθολογιστικής σχολής, συνειπικουρούμενοι από τη γενικευμένη ρευστοποίηση του κοινωνικού, εξακολούθησαν, βέβαια, να διατηρούν τις μεθοδολογικά ατομικιστικές ερευνητικές τους emphάσεις κατά κύριο λόγο στο επίπεδο των πολιτικών ελίτ: στα στρατηγικά τους παίγνια, στις θεσμικές σταθερές εντός των οποίων αυτά συντελούνταν και στα σημεία ισορροπίας στα οποία θεωρήθηκε πως τα πολιτικά φαινόμενα εξ αντικειμένου κατέτειναν. Όμως αυτό έγινε συχνά μονοσήμαντα και με τρόπο ιστορικά ρηχό και πρωτόλειο, ωσάν η πολιτική να συντελούνταν σε κοινωνικό και πολιτισμικό κενό. Η προϊούσα ερευνητική αυτοποίηση (ή, μειωτικά, «εκφετισμός») της πολιτικής άρχισε έτσι εύλογα να προκαλεί αντιδράσεις.

Το ότι λ.χ. για την επαρκή επεξήγηση των επαναστάσεων δεν αρκεί η παράθεση κοινωνικο-δομικών «αντιφάσεων»

2. Δεν θα έπρεπε όμως να θεωρηθεί ότι το ρεύμα της πλαισιακά –συγκεκριμενικά– πλούσιας περιγραφής [*thick description*] με το οποίο το έργο και οι προγραμματικές επικλήσεις του Geertz είναι συνυφασμένα συνιστά μορφή αναγωγισμού. Αν υπάρχει κάποιο εγγενές πρόβλημα στην ερμηνευτική σχολή, αυτό έγκειται στην τάση της να υποστασιοποιεί το ειδικό σε αντιδιαστολή –και όχι συμπληρωματικά– προς το γενικό. Δεν πρόκειται παρά για αδυναμία ανόδου και καθόδου της λογικής κλίμακας. Επιχείρησα να αναφερθώ στα προβλήματα που προκύπτουν από τις υπερβολές της ερμηνευτικής πρακτικής στο Σεφεριάδης (2004: 66-67, 71-73).

και αδιεξόδων δεν σημαίνει ότι οι επαναστάσεις ξεσπούν σε κοινωνικό και συμβολικό κενό, μόνο και μόνο ως απόρροια πολιτικο-θεσμικών κρίσεων ή των εργαλειακών προσθαφαιρέσεων των κρίσιμων μικρο-υποκειμένων, κρατικών ή μη. Ή το ότι πολλές δημοκρατικές μεταβάσεις συντελέστηκαν ως *reformas pactadas* δεν σημαίνει ότι δεν υπήρξαν συγκρουσιακές κοινωνικές συλλογικότητες με δράση που, τις περισσότερες φορές μάλιστα, έδινε τον τόνο και έθετε το πλαίσιο για την ανάληψη των συναφών συζητήσεων κορυφής. Το ότι, τέλος, κάποια κινήματα βρέθηκαν να διαχειρίζονται οργανωτικούς πόρους ισχυρότερους από αυτούς κάποιων άλλων προφανώς δεν ήταν άσχετο με κοινωνικοοικονομικές και αξιακές διεργασίες.

Διεκδικητικές συλλογικότητες, επιστημικές στάσεις και νέος αναγωγισμός

Η μεταθεωρητική μας περιήγηση φαίνεται στο σημείο αυτό να καταλήγει σε ένα κρίσιμο συμπέρασμα: η μελέτη των βασικών νεωτερικών εκδοχών της πολιτικής (επίσημη και διεκδικητική) κινδυνεύει να χάσει τη γονιμότητά της, τόσο όταν γίνεται στη βάση κοινωνιολογικά αναγωγιστικών προσεγγίσεων όσο και όταν στη θέση του κοινωνιολογικού αναγωγισμού αναδύονται θεωρητικές στάσεις που προβαίνουν σε συστηματική υποτίμηση της κοινωνικής σφαίρας, νοούμενης ως τόπου αένανς αλληλεπίδρασης συλλογικών υποκειμένων. Σε αυτό το πλαίσιο γίνεται σαφές πως η έννοια των «συλλογικών υποκειμένων» (ή συλλογικοτήτων) κατέχει κομβικό ρόλο. Η διερεύνησή της πρέπει, συνεπώς, να μας απασχολήσει ιδιαίτερα.

Όπως καυστικά υποστήριξε ο Edward Thompson στο προφητικό –αν και στις μέρες μας πολλαπλώς παραμελημένο–

The Poverty of Theory (1978), στις προσεγγίσεις της ακραία δομιστικής κοινωνιολογίας οι –μονοσήμαντα ταξικές– συλλογικότητες προέκυπταν με τρόπο αφόρητα μηχανιστικό, κυριολεκτικά ανυσματικό. Για να συναχθούν, αρκούσε απλώς η επίκληση εκφετιχισμένων κοινωνικοοικονομικών δομών («τρόποι παραγωγής»), οι οποίες κατοπιρίζονταν νομοτελειακά (ευθέως ή πιο συχνά σε «τελική ανάλυση») σε αυστηρά οροθετημένες οντότητες, προικισμένες με τη δυνατότητα ανάληψης πολιτικής δράσης. Πρόκειται για σημείο που συχνά διαφεύγει την προσοχή των περισσότερων μεταθεωρητικών αποτιμήσεων, όμως είναι σαφές πως αυτή η μεθοδολογική στάση ήταν απόρροια μιας ισχυρά ουσιολογικής επιστημολογίας (ενός «δομιστικού ιδεαλισμού», σύμφωνα με τον Thompson). Οι διάφορες συλλογικότητες (αστοί, προλετάριοι, παραδοσιακοί και νέοι μικροαστοί κ.λπ.), μηχανικές προβολές αντίστοιχων δομών στη σφαίρα της παραγωγής, είχαν κατά κανόνα φύση ουσιωδώς στεγανή, συνεπώς και στατική. Θεωρούμενη υπό αυτό το πρίσμα, η πολιτική ως επίσημη-κρατική δεν ήταν έτσι παρά αντανάκλαση των συμφερόντων των κυρίαρχων μερίδων του κεφαλαίου, ενώ ως διεκδικητική-συγκρουσιακή κατόπιριζε αντίστοιχα δομικά χαρακτηριστικά των κυριαρχούμενων κοινωνικών ομάδων.

Όπως ήδη αναφέρθηκε, ο μεθοδολογικός αναγωγισμός του ακραίου δομισμού (τόσο μηχανιστικά μαρξικής όσο και δομολειτουργιστικής υφής) υπονομεύτηκε από την ορμητική «επανάκαμψη του πολιτικού», είναι όμως αμφίβολο αν μαζί του εκτοπίστηκε και η ουσιοκρατική επιστημολογία που τον συνέιχε. Στις μεθοδολογικά ατομικιστικές ορθολογιστικές προσεγγίσεις, με την εμμονή τους στα ωφελιμιστικά μικρο-υποκείμενα, οι κοινωνικές συλλογικότητες πέρασαν κατά κανόνα σε δεύτερη μοίρα (π.χ. Tsebelis 1990), οσάκις όμως ανασύρονταν στην επικουρία επιμέρους αναλύσεων εξακολουθούσαν να παρουσιάζονται με τρόπο ουσιοκρατικά στατικό, ως

αθροίσματα ατομικών ωφελιμιστικών προτιμήσεων ή προδιαθέσεων (π.χ. Bates κ.ά. 1998). Σε κάθε περίπτωση, σπάνια –αν ποτέ– θεωρήθηκε πως η πολιτική θα μπορούσε να αναδιατάξει τους όρους σύμπτωσης υποκειμένων στην κοινωνική σφαίρα και ενδεχομένως να αναδείξει άλλες μη στενά ωφελιμιστικές επιδιώξεις (Green & Shapiro 1994). Τα συλλογικά υποκείμενα, στον βαθμό που γίνονταν ορατά (πάντα ως αθροίσματα ατόμων), προσλαμβάνονταν κατά κανόνα ως «εισαγόμενοι παράγοντες» [input factors] και παγιωμένες ανεξάρτητες μεταβλητές στο πλαίσιο μιας συνήθως αδιαφοροποίητης και πολιτικά απονευρωμένης «κοινωνίας πολιτών». Όποτε χρειάστηκε να επεξηγηθούν και τα συλλογικά διεκδικητικά υποκείμενα, οι ανεξάρτητες μεταβλητές που η συμπεριφοριστική πολιτική επιστήμη επιστράτευσε είχαν ως επί το πλείστον χαρακτήρα (μικρο-) κοινωνιολογικό. Η εξέλιξη φαντάζει ειρωνική, όμως η πολλαπλώς προβαλλόμενη αυτοποίηση της κρατικής πολιτικής, στο πλαίσιο της νεο-θεσμικής σχολής, συνοδεύτηκε από την ουσιοκρατική επανα-κοινωνιολογικοποίηση της συγκρουσιακής.

Εκεί όμως όπου η ουσιοκρατική επιστημολογία φάνηκε να αποθεώνεται ήταν στις επεξεργασίες του ακραίου μεταδομισμού (βλ. Good & Velody 1998). Οι εξελίξεις εδώ ήταν απίστευτα απλές, σχεδόν απλοϊκές. Η θεωρητική υποστασιοποίηση της πολυσθένειας των κοινωνικών υποκειμένων σε συνθήκες ρευστοποίησης της κοινωνικής πραγματικότητας οδήγησε σε μια εν πολλοίς αρνητική ουσιολογία. Θεωρήθηκε, συγκεκριμένα, πως επειδή οι διεκδικητικές συλλογικότητες δεν απορρέουν αυτόματα από τις παραγωγικές δομές, είτε δεν είναι δυνατό να υπάρξουν είτε αντανakλούν συμβατικά («μελοδραματικά» κατά τον Patrick Joyce, 1991) συστήματα λόγου [patterns of discourse], με λειτουργίες νομιμοποιητικές της υφιστάμενης κοινωνικής πραγματικότητας. Και πάλι ο ρόλος της πολιτικής εκτοπίστηκε· στην καλύτερη περίπτωση ως γλωσσολογικά

προδιαγεγραμμένος και στη χειρότερη ως στερούμενος συνάφειας. Τα κοινωνικά υποκείμενα ως διεκδικητικές συλλογικές υπήρχαν ή –πιο συχνά– δεν υπήρχαν ανεξαρτίτως της αλληλεπίδρασής τους με το πολιτικό περιβάλλον. Κατά τη μετα-Foucault εποχή οι επιστημικές συνδηλώσεις άλλαξαν, όμως η ουσιοκρατική «κατηγορική στάση» [categorical stasis] που είχε διαβλέψει ο Thompson στις επεξεργασίες του Althusser και των δομολειτουργιστών παρέμεινε. Όταν έκανε, λίγα χρόνια προτού μπει ο νέος αιώνας, έναν απολογισμό της πορείας της μεταμοντέρνας ιστοριογραφίας, ο Gareth Stedman Jones (1996) εύλογα μίλησε για «ντετερμινιστικές εμμονές» [determinist fix], που υπονομεύουν τις προοπτικές της.³

Μέσα από αυτές τις γνωστικές διαδρομές, ωστόσο, η διολίσθηση προς έναν νέο, ιδιότυπο αναγωγισμό (του μικροεπιπέδου) υπήρξε ακατάσχετη. Αφού διεκδικητικές συλλογικές ούτε υπήρχαν ούτε και μπορούσαν να αναδυθούν πολιτικά, η πολιτική δεν ήταν δυνατό παρά να γίνεται εντέλει αντιληπτή ως αντανάκλαση διάσπαρτων και εξατομικευμένων κοινωνικών οντοτήτων, που με ουσιοκρατικά στατικό τρόπο προσλαμβάνονταν ως «απλώς υφιστάμενες». Η πραγματικότητα αυτή φάνηκε γλαφυρά στον τρόπο με τον οποίο τόσο οι μεθοδολογικοί ατομιστές όσο και οι μεταδομιστές ενσωμάτωσαν στις αναλύσεις τους την έλευση της λεγόμενης μεταβιομηχανικής εποχής, με τα γνωστά φαινόμενα της υποχώρησης του φορντιστικού παραγωγικού προτύπου, της εκτίναξης του τομέα των υπηρεσιών και της επέκτασης των ευέλικτων μορφών και αγορών εργασίας. Αμφότεροι αποφάνθηκαν αναφανδόν πως, αφού ο μεταφορντισμός κατά τεκμήριο δια-

3. Δεν είναι τυχαίο, βέβαια, ότι ο σημασιολογικός ντετερμινισμός των μετα-δομιστών απηχεί τον δομισμό του Lévi-Strauss, σύμφωνα με τον οποίο οι δομές δεν εδράζονται στην κοινωνικοοικονομική σφαίρα, αλλά σε πολιτισμικά συστήματα. Είναι δυνατό να υποστηριχτεί πως από την ίδια βάση εκκινούν και οι επεξεργασίες του Giddens.

λύει τους παραδοσιακούς τόπους συγκρότησης συλλογικών υποκειμένων, η πολιτική (ανεξαρτήτως εκδοχής) εξ αντικειμένου αποδεσμεύεται από τις κοινωνικές της αναφορές. Κάποιοι χάρηκαν για αυτό, κάποιοι άλλοι λυπήθηκαν, λίγοι όμως αναλογίστηκαν πως, επιστημολογικά, η θέση αυτή δεν ήταν παρά ανεστραμμένος υπερ-δομισμός: κοινωνιολογικός αναγωγισμός. Όπως η λεγόμενη φορντιστική κοινωνική οργάνωση στη βάση της βαριάς βιομηχανίας και των υποτιθέμενα στεγανών κοινωνικών δικτύων δεν αρκούσε από μόνη της για την επαρκή επεξήγηση πολιτικών μορφωμάτων όπως το Κράτος Πρόνοιας ή οι μαχητικές συνδικαλιστικές οργανώσεις, έτσι και η μεταβιομηχανική κοινωνική οργάνωση δεν αρκεί για να κατανοήσουμε την κυριαρχία της αγοραίας ιδεολογίας, την απίσχναση του Κράτους Πρόνοιας, την προγραμματική υποχώρηση της σοσιαλδημοκρατίας και, τελευταία, την αδυναμία των νέων αριστερών κομμάτων, που αναδύθηκαν στα χρόνια της κρίσης, να αντισταθούν στην ΤΙΝΑ της λιτότητας.

Ενδεχομένως προκαταλαμβάνοντας αυτά που επακολουθούν, είναι σκόπιμο να τονίσουμε πως, σε αντίθεση με τις πρακτικές δοξασίες του νέου αναγωγισμού, προϋπόθεση για τη διατύπωση επαρκών προτάσεων αιτιότητας στις κοινωνικές επιστήμες αποτελεί η συστηματική επανένταξη της πολιτικής (ως εμπρόθετες αξιακές προτάξεις) στην κανονική [normal] αναλυτική αφηγηματικότητα. Μιας πολιτικής όμως, που αφενός θα προσλαμβάνεται στην αέναν αλληλεπίδρασή της με το κοινωνικοοικονομικό, θεσμικό και αξιακό-συμβολικό περιβάλλον και αφετέρου θα διατηρεί ακέραια την επεξηγηματική της ισχύ αναφορικά με την ανάδυση και τη συγκρότηση συλλογικών υποκειμένων.

Η προγραμματική αυτή θέση, προφανώς συγγενής προς την έκκληση του Giovanni Sartori (1969, 2004) για την ανάληψη μιας ενσυνείδητης πολιτικής κοινωνιολογίας (όπως τονίζεται

και στο πρώτο κείμενο της συλλογής), απαιτεί όμως, για να καρποφορήσει, και μια φρέσκια επιστημική ματιά, ένα επιστημολογικό υπόβαθρο ουσιαστικά διαφορετικό από τη μέχρι σήμερα κυρίαρχουσα ουσιοκρατία. Διέξοδο φαίνεται να μπορούν να δώσουν ορισμένες προ εικοσαετίας – αλλά εκτιμώ ακόμη και σήμερα αναφομοιώτες– επεξεργασίες σε μια άκρως διεπιστημονική υπο-περιοχή της Συγκριτικής Πολιτικής, στον χώρο της μελέτης της Συγκρουσιακής Πολιτικής.

Συγκρουσιακή Πολιτική και η σχεσιακή πρόκληση

Ως επιστέγασμα ατομικής και συλλογικής εργασίας και δημοσιεύσεων μιας μακράς περιόδου, ο Charles Tilly και οι στενοί συνεργάτες του Sidney Tarrow και Doug McAdam εξέδωσαν το 2001 τη σημαίνουσα μελέτη τους *Dynamics of Contention*, μια εντυπωσιακά φιλόδοξη πραγματεία του φαινομένου της Συγκρουσιακής Πολιτικής. Με μια δυσφορία για την κατάτμηση της μελέτης του συγκρουσιακού φαινομένου (απεργίες, πόλεμοι, κύκλοι διαμαρτυρίας κ.ά. μορφές πολιτικής διαπάλης), επιχείρησαν τη συστηματική εννοιολόγηση μηχανισμών και διαδικασιών αιτιότητας με επεξηγηματική ισχύ σε ένα ευρύ φάσμα συγκρουσιακών επεισοδίων. Ανατέμνοντας τις αναλυτικές κατηγορίες της κλασικής κινηματικής έρευνας («πολιτικές ευκαιρίες», «δομές κινητοποίησης», «αξιακές πλαισιώσεις») σε συγκρουσιακές διαστάσεις («κίνητοποίηση», «πολιτικά υποκείμενα» και «συγκρουσιακές αναπτυξιακές τροχιές»), τόνισαν τον συγκυριακό και «κατασκευασμένο» [constructed] χαρακτήρα των πολιτικών υποκειμένων, των δράσεων τους και των συλλογικών ταυτοτήτων που αναδύονται στο συγκρουσιακό πολιτικό γίγνεσθαι, ενώ παράλληλα κατέδειξαν την αιτιώδη ισχύ μηχανισμών όπως οι ακόλουθοι:

- πολιτικά εμπρόθετη απόδοση πολιτικών ευκαιριών και κινδύνων/απειλών
- κοινωνική ιδιοποίηση υφιστάμενων δομών κινητοποίησης (και ανάδυσση νέων)
- πολιτική διαμεσολάβηση και ανταγωνισμός (που κατά περίπτωση οδηγεί είτε σε ριζοσπαστικοποίηση είτε σε κεντρομόλο αναδίπλωση)
- κατασκευή πολιτικά κρίσιμων νοπτικών κατηγοριών
- μετάθεση συγκρουσιακών διακυβεύσεων
- ξαφνική –συγκυριακή– ανάδυσση πιεστικών υλικών αιτημάτων
- πολιτική πιστοποίηση (και άρση πιστοποίησης) κ.λπ.

Σε συνδυασμό οι μηχανισμοί αυτοί συγκροτούν –κατά την παραστατική ορολογία των συγγραφέων– «εύρωστες αιτιώδεις διαδικασίες» [robust causal processes], οι οποίες μπορούν να εξηγήσουν συγκρουσιακά επεισόδια που ενυπάρχουν σε ένα ευρύ όσο και ανομοιογενές φάσμα κοινωνικο-πολιτικών φαινομένων όπως οι επαναστάσεις, ο εθνικισμός και οι καθεστωτικές μεταβάσεις στη δημοκρατία.

Δεν είναι, βέβαια, δυνατό να αποδοθεί εδώ η επιχειρηματολογία των Tilly, Tarrow και McAdam σε όλο της το εύρος.⁴ Όμως γίνεται εύκολα αντιληπτό πως οι περισσότεροι από τους μηχανισμούς αυτούς απηχούν ό,τι παρουσιάστηκε παραπάνω ως αιτούμενο: μια θεώρηση της πολιτικής που ούτε αναγωγιστική είναι ούτε όμως θεωρείται ότι εκτυλίσσεται σε κοινωνικο-περιβαλλοντικό και δομικό κενό. Οι «πολιτικές ευκαιρίες» λ.χ., ενώ αναδύονται εντός πυκνών κοινωνικών αλληλεπιδράσεων, δεν εκλαμβάνονται ουσιολογικά, ως

4. Πριν από τον πρόωπο θάνατό του, το 2008, ο Tilly προχώρησε σε περαιτέρω επεξεργασίες και διατυπώσεις των βασικών συνιστωσών του επιχειρήματος που ο μελετητής θα πρέπει να συμβουλευτεί συμπληρωματικά (βλ. 2002, 2003, 2004, 2004α).

φυσικές αντικειμενικότητες, αλλά εννοιολογούνται ως πολιτικά εμπρόθετες πράξεις, με έμφαση στο στοιχείο της «απόδοσης» [attribution]. Ομοίως, οι αρχές και επιδιώξεις που συνεχούν διεκδικητικά υποκείμενα, ενώ προφανώς αναφέρονται σε συγκεκριμένα κοινωνικο-δομικά περιβάλλοντα, δεν απορρέουν μηχανιστικά από την τάδε ή τη δείνα κοινωνική συνθήκη, αλλά υφίστανται καίρια πολιτική διαμεσολάβηση (αφού μηχανισμοί όπως η «κατασκευή πολιτικά κρίσιμων νοπτικών κατηγοριών», η «μετάθεση συγκρουσιακών διακυβεύσεων» και η «συγκυριακή ανάδυση πιεστικών υλικών αιτημάτων» προϋποθέτουν την εμπρόθετη –στρατηγική– δράση συγκεκριμένων πολιτικών υποκειμένων). Το επιστημικό υπόβαθρο αυτής της στάσης, άλλωστε, καθίσταται προφανές με την εννοιολόγηση της «πολιτικής διαμεσολάβησης» και της «πολιτικής πιστοποίησης» ως ιδιαίτερων μηχανισμών. Είναι όμως ενδιαφέρον πως μηχανισμοί που εκ πρώτης όψεως υπάγονται στην πολιτική σφαίρα (όπως π.χ. αυτοί που αφορούν τις δομές κινητοποίησης) προσλαμβάνονται στις δυναμικές κοινωνικές τους διαστάσεις (εν προκειμένω ως «κοινωνική ιδιοποίηση δομών κινητοποίησης»). Η αναλυτική ισομέρεια είναι, πράγματι, εντυπωσιακή.

Χωρίς αμφιβολία, οι αρετές της προσέγγισης αυτής απορρέουν σε μεγάλο βαθμό από το ότι οι συγγραφείς προέρχονται από την αναλυτική παράδοση των κοινωνικών κινημάτων, μιας γνωστικής υπο-περιοχής με ισχυρή διεπιστημονική συγκρότηση (συνεπώς, απέχθεια στις μονοσήμαντες αιτιοκρατικές αποφάνσεις) και μια επιχειρησιακή προβληματική που εκκινεί από την αενάως μετασχηματιζόμενη πραγματικότητα των συλλογικών υποκειμένων. Για τους μελετητές της Συγκρουσιακής Πολιτικής οι διεκδικητικές συλλογικότητες ούτε παραβλέπονται (βλ. μεθοδολογικές υπερβολές αναλυτικού ορθολογισμού) ούτε ρευστοποιούνται (βλ. αναλυτικές υπερβολές μετα-δομισμού). Αποτελούν, αντίθετα, κεντρικό ερευνητικό ιστό που

συνυφαίνει πολιτικο-θεσμικές, κοινωνικοοικονομικές και πολιτισμικές-συμβολικές επιρροές. Όμως οι συλλογικότητες αυτές (όπως και η πολιτική) δεν προσλαμβάνονται στατικά και ουσιοκρατικά, ωσάν –όπως αρκετές φορές αναφέρουν οι Tilly, Tarrow και McAdam– η υπόστασή τους να ήταν «γραμμένη στα άστρα», αλλά στη δυναμική τους αλληλεπίδραση με το κοινωνικοοικονομικό, πολιτικό και πολιτισμικό περιβάλλον.

Το σημείο αυτό παραπέμπει ευθέως στο οντολογικό και επιστημολογικό υπόβαθρο του εγχειρήματος, το οποίο και μας αφορά άμεσα.

Μεταξύ άλλων, το *Dynamics of Contention* χαρακτηρίζεται από μια βασανιστική μεταθεωρητική αναστοχαστικότητα. Οι συγγραφείς σταχυολογούν, αναλύουν και αποτιμούν τη συμβολή των δομιστικών, ορθολογικών και μεταδομιστικών ρευμάτων και περιγράφουν με ενάργεια τις αντίστοιχες επιστημολογικές αρχές που τα συνέχουν. Χωρίς να εμπλέκονται σε πολεμική και αναγνωρίζοντας τις συνεισφορές του κάθε ρεύματος, τονίζουν ότι το έργο τους είναι απόρροια μιας νέας σχεσιακής προσέγγισης. Σύμφωνα με αυτήν, οι κρίσιμες μεταβλητές της Συγκρουσιακής Πολιτικής δεν αναφύονται και δεν πρέπει να αναζητούνται σε στατικές και στεγανοποιημένες οντότητες (ατομικές ή συλλογικές) που «απλώς υφίστανται», αλλά ανακύπτουν στον κρίσιμο ενδιάμεσο χώρο μεταξύ πολιτικής δράσης και κοινωνικού περιβάλλοντος, στα πυκνά δίκτυα αλληλεπίδρασης κοινωνικών και πολιτικών υποκειμένων. Η σχεσιακή προσέγγιση στοχεύει να φωτίσει το περιεχόμενο, τις ροές και τις αλληλουχίες αυτών των ενδιάμεσων δικτύων, που κατακλύζονται από στοιχεία στρατηγικής διάδρασης, πολιτισμικής σώρευσης και διαδικασιών ανάδυσης συλλογικών ταυτοτήτων.

Η σχεσιακή ματιά έχει άμεσες και καταλυτικές επιπτώσεις στον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε την πολιτική σε σχέση με τις κοινωνικές της ετερότητες – όπως ήδη αναφέρθηκε, ένα αρχέγονο αναλυτικό ζητούμενο των κοινωνικών και

πολιτικών επιστημών. Σε αυτό το προχωρημένο σημείο της μεταθεωρητικής μας αποτίμησης θεωρώ πως η επιγραμματική τους επισήμανση με τη μορφή πέντε διακριτών στοιχείων είναι προσφορότερη:

- Υπό το πρίσμα της σχεσιακής οπτικής, οι κοινωνικές συλλογικότητες δεν αναδύονται αυτόματα και μηχανιστικά από παραγωγικές ή άλλες δομές, αλλά υφίστανται διαρκή και πολύπλευρη πολιτική διαμεσολάβηση.
- Σε μια διαδικασία αέναης αλληλεπίδρασης, η πολιτική προβαίνει στην εμπρόθετη συνάρθρωση αιτημάτων και στοχεύσεων από το άμορφο υλικό μυρίων κοινωνικών διαδράσεων (που προφανώς υφίστανται δομικούς - κοινωνικοοικονομικούς, θεσμικούς και συμβολικούς επικαθορισμούς), τα οποία και επανακατευθύνει προς τις διάσπαρτες κοινωνικές οντότητες.
- Με την πρόσληψη αυτών των προτάξεων, οι κοινωνικές οντότητες είτε συγκροτούνται σε διεκδικητικές συλλογικότητες (διεκδικητικά συλλογικά υποκείμενα, συλλογικές ταυτότητες, τάξεις κ.λπ.) είτε αποδομούνται.
- Σε κάθε περίπτωση όμως, μέσω αυτής της διαδικασίας καταλήγουν να συνειδητοποιήσουν εκείνες τις συγχρονικές τους διακυβεύσεις που τελικά συνειδητοποιούν, οι οποίες γίνονται στη συνέχεια νέα πρώτη ύλη για πολιτική επεξεργασία (αξιακές γεφυρώσεις, αναπλασιώσεις κ.λπ.).
- Η σχεσιακή διαδικασία ως σύνολο συντελείται, βέβαια, εντός ιστορικά εμπεδωμένων κοινωνικοοικονομικών, θεσμικών και πολιτισμικών δομών, οι οποίες προσδιορίζουν το επιχειρησιακό της πεδίο και της προσδίδουν την κάθε φορά συγκεκριμένη ιστορική της ιδιαιτερότητα. Όμως οι δομικές αυτές συντεταγμένες είναι απόρροια της αέναης αλληλεπίδρασης συγκροτημένων πολιτικών υποκειμένων και διάσπαρτης κοινωνικής ύλης· πρόκει-

ται για δομές που, κατά την παραστατική ορολογία του Ira Katznelson (1997), προσλαμβάνονται ως «αρθρώσεις» ή «συναρμογές» [ligatures] διαστάσεων του κοινωνικοπολιτικού γίνεσθαι, όχι ως παγιωμένες, στατικές κατηγορίες. Συνεπώς, η αναπαραγωγή (ή η φθορά) τους δεν συνιστά ουσιολογικό δεδομένο, αλλά κεντρικό σχεσιακό αιτούμενο. Χωρίς να υποτιμά τις δομές και συνθέτοντας ευρήματα και έννοιες τόσο ορθολογικής όσο και μεταδομιστικής υφής, η σχεσιακή προσέγγιση σηματοδοτεί ένα προγραμματικό πέρασμα στην εννοιολογικά πειθαρχημένη μελέτη διαδικασιών [form structure to process] (βλ. όμως και Steinmo, Thelen & Longstreth 1992).

Οι προφανείς αναδιατάξεις αιτιότητας που οι προγραμματικές αυτές θέσεις συνεπάγονται βρίσκονται στον πυρήνα της προβληματικής η οποία συνέχει τα κείμενα αυτού του τόμου.

Τα κείμενα

Παρότι η σχεσιακή αναλυτική προδιάθεση διαπερνά και τα δέκα κείμενα του βιβλίου, πρέπει ευθύς εξ αρχής να τονιστεί πως μείζων επιδίωξή του είναι η κάλυψη ερευνητικών κενών στις περιοχές των πολιτικών και κοινωνικών κινήματων, της ελληνικής και ευρωπαϊκής και εργατικής ιστορίας αλλά και της Συγκρουσιακής Πολιτικής. Ως αποτέλεσμα η γραφή δίνει κάποτε την εντύπωση της διολίσθησης προς ουσιολογικές κατηγορίες, όσο και αν αυτό έγινε προσπάθεια να ελεγχθεί. Η κατάκτηση ενός αμιγώς σχεσιακού λόγου, ανάμεσα στη Σκύλλα της στατικής ουσιοκρατίας και στη Χάρυβδη της εννοιολογικής ανεπάρκειας, και μεθοδολογικά δύσκολη είναι, και τεράστια ερευνητική δουλειά απαιτεί. Οι αναγνώστες θα κρίνουν το μέγεθος των αδυναμιών που παραμένουν.

Επιπλέον ένα στοιχείο που πρέπει να επισημανθεί είναι ο ενδεχομένως ετεροβαρής ρόλος που δίνεται στην πολιτική, εις βάρος μιας πιο ισομερούς ενασχόλησης και με την κοινωνική σφαίρα – αυτό, άλλωστε, αποτυπώνεται και στον τίτλο του βιβλίου. Πρόκειται για μια συνειδητή επιλογή που, χωρίς καθόλου να προοιωνίζεται μια τάση αυτοποιοτικής «εμπραγμάτωσης» [reification] της πολιτικής, αποσκοπεί στην ανασκευή πλειάδας ψευδών ορθοδοξιών. Με σημαντικές εξαιρέσεις (που όμως επιβεβαιώνουν τον κανόνα), οι πολιτικές στάσεις και πρακτικές τις οποίες διερευνούν τα κείμενα είθισται να προσλαμβάνονται μέσα από αναγωγιστικά πρίσματα είτε παλιάς (κοινωνιολογικός υπερ-δομισμός) είτε νέας (ορθολογικός αγνωστικισμός, μεταμοντέρνα κοινωνική κονιορτοποίηση) κοπής. Σε κάθε περίπτωση, και με την προσδοκία πως μελλοντική έρευνα που θα κινηθεί στον ίδιο ερευνητικό χώρο θα αποκαταστήσει επαρκέστερα την απαιτούμενη ισορροπία, η θεωρητικά πειθαρχημένη ανάδειξη της επεξηγηματικής ρώμης της πολιτικής (ειδικά της παραμελημένης συγκρουσιακής εκδοχής της) αποτελεί συνεισφορά στις προϋποθέσεις μιας ισομερώς σχεσιακής κοινωνικής επιστήμης.

Η πολιτική την οποία τα κείμενα πραγματεύονται είναι, βέβαια, πολλών και χαρακτηριστικά ανομοιογενών μορφών. Τέσσερα από τα δέκα κείμενα –εφεξής και κεφάλαια– εγγράφονται στον χώρο της Συγκρουσιακής Πολιτικής, αφού εντρυφούν σε ζητήματα που άπτονται της συγκρότησης διεκδικητικών πολιτικών υποκειμένων. Πρόκειται για

- το κεφάλαιο 1, το οποίο επιχειρεί μια αποτίμηση των ιστορικών μεταλλαγών της ευρωπαϊκής σοσιαλδημοκρατίας·
- το κεφάλαιο 2, το οποίο προβαίνει στη συνθετική καταγραφή των κρίσιμων πολιτικών επιλογών του Κομμουνιστικού Κόμματος στη μεσοπολεμική Ελλάδα·
- τα κεφάλαια 9 και 10, τα οποία στοχάζονται πάνω στις

προκλήσεις ενός νέου διεθνικού λόγου για την αριστερά και τα συνδικάτα.

Συναφώς, το γνωστικό εγχείρημα στο οποίο τα κείμενα αυτά ενέχονται προσδιορίζεται από το ερώτημα: *πώς ο εμπρόθετος λόγος και οι επιχειρησιακές δράσεις (η πολιτική ως σύνολο επιδιώξεων και προτάξεων) συγκεκριμένων διεκδικητικών φορέων επηρέασε ή επηρεάζει την πολιτική συγκυρία και τη διαμόρφωση συγκρουσιακών συλλογικοτήτων; Όμως εντός αυτής της θεματικής ενότητας οι επιμέρους εμφάσεις είναι διαφορετικές. Έτσι, ενώ το κεφάλαιο 1 για την ευρωπαϊκή σοσιαλδημοκρατία αρκείται στη μακροσκοπική καταγραφή ενός πολιτικού λόγου (ως προϋπόθεσης για μια πιο πλήρως σχεσιακή ανάλυση), το κεφάλαιο 2 για τις κομμουνιστικές τακτικές στροφές δίνει μεγαλύτερη έμφαση στην επίδραση πολιτικών θέσεων και επιλογών πάνω στην αναπτυξιακή τροχιά ενός συγκρουσιακού διεκδικητικού κινήματος, καταδεικνύοντας τους τρόπους με τους οποίους οι επιλογές αυτές άλλοτε το προώθησαν και άλλοτε (πιο συχνά) το αποδιοργάνωσαν. Τέλος, τα κεφάλαια 9 και 10 για τη σύγχρονη αριστερά και τη διεθνική πρόκληση στον χώρο του εργατικού κινήματος πραγματεύονται κριτικά έναν τρέχοντα πολιτικό λόγο με διάθεση πραξιακή, επιδιώκοντας κάποια συμβολή στο σύγχρονο πολιτικό γίγνεσθαι.*

Το κεφάλαιο 5 για τα σχεσιακά αδιέξοδα του πολιτικού εκσυγχρονισμού στη νεότερη Ελλάδα και το κεφάλαιο 7 για τις αντιφάσεις της αλήστου μνήμης Ευρωπαϊκής Στρατηγικής για την Απασχόληση (ΕΣΑ) και της Ανοικτής Μεθόδου Συντονισμού (ΑΜΣ) συγκροτούν μια δεύτερη ενότητα, αφού αμφότερα εντυφούν αποκλειστικά σε ζητήματα επίσημης-κρατικής πολιτικής. Πρέπει ευθύς αμέσως να επισημανθεί πως το κεφάλαιο 7 όπως και το κεφάλαιο 6 –περισσότερα περί του οποίου *infra*- δεν είναι σύγχρονα. Γραμμένα αμφότερα στη

στροφή του αιώνα (το 6 το 1999 και το 7 το 2003) επιλέγονται για συμπερίληψη στη συλλογή ως τεκμήρια, πρώτον, της αντοχής που επέδειξε η άκρως προβληματική κυρίαρχη οπτική (προφανώς μετασχηματιζόμενη στα χρόνια της κρίσης) και, δεύτερον, της εξακολουθητικής συνάφειας της κριτικής που της ασκείται· του γεγονότος ότι αυτή όχι μόνο αντεπεξέρχεται επιτυχώς στον μείζονα έλεγχο του ύστερου χρόνου, αλλά εισφέρει και άξονες για την αντιμετώπιση παρεμφερών προβλημάτων του παρόντος. Το πρόβλημα που εδώ επιχειρείται να φωτιστεί υπό σχεσιακό πρίσμα αφορά την αποτίμηση της αποτελεσματικότητας δημόσιων πολιτικών και στρατηγικών πολιτικών εγχειρημάτων, με καταφανώς υποβαθμισμένο τον προβληματισμό για τις συνέπειές τους πάνω στις συλλογικότητες. Αυτό δεν πρέπει να ξενίζει· προϋπόθεση για την αποτίμηση των συνεπειών των πολιτικών (στις συλλογικότητες αλλά και ευρύτερα) είναι η ανάπτυξη αναλυτικών εργαλείων για τη δική τους αυτόνομη μελέτη πριν από όλα. (Ο στόχος της προώθησης τέτοιων αναλύσεων, άλλωστε, ενυπάρχει και στα κείμενα της αποκλειστικά «συγκρουσιακής» ενότητας.) Και σε αυτήν την ενότητα οι εμφάσεις των κειμένων διαφέρουν: ενώ το κεφάλαιο 5 διερευνά την αποτελεμátωση ενός ολόκληρου ρεύματος δημόσιας πολιτικής στην Ελλάδα (της γενικά αποκαλούμενης «εκσυγχρονιστικής»), το κεφάλαιο 7 αναλύει με λεπτομέρεια τα χαρακτηριστικά και τις αντιφάσεις ενός είδους πολιτικής που τη στιγμή της πρώτης του εμφάνισης παρουσιάστηκε ως καινοφανές, της διακυβερνητικής διαβούλευσης. Δεν πρόκειται για τη μόνη διαφορά. Ενώ το κεφάλαιο 5 έχει υφή μακροϊστορική και εμφορείται από διάθεση κριτικού σχολιασμού της νεοθεσμικής βιβλιογραφίας για την κρατική συγκρότηση, το κεφάλαιο 7 υπάγεται στην ειδική βιβλιογραφία των «δημόσιων πολιτικών», την οποία και φιλοδοξεί να «μπολιάσει» με προβληματικές κριτικής πολιτικής ανάλυσης. Ελπίζεται πως μέσα από αυτήν την άσκηση θα υπάρξει συμβο-

λή στο εγχείρημα της επανένταξης της μελέτης των δημόσιων πολιτικών στον κορμό της πολιτικής επιστήμης.

Τα υπόλοιπα τέσσερα κείμενα

- για τη σχεσιακή διαπλοκή κρατικής κατασταλτικότητας και θεσμικά «αδιόρατης» εργατικής συγκρουσιακότητας στη μεσοπολεμική Ελλάδα (κεφάλαιο 3)
- για τον ρόλο της πολιτικής στη συγκρουσιακή δυναμική της προδικτατορικής περιόδου (κεφάλαιο 4)
- για τον φθίνοντα ελληνικό συνδικαλισμό σε συνθήκες επίτασης της ανεργίας κατά την τελευταία δεκαετία (κεφάλαιο 6)
- για τις πολιτικές (αντί κοινωνιολογικές) καταβολές του προβλήματος της «κρίσης των κομμάτων» (κεφάλαιο 8)

βρίσκονται στην τομή των δύο εκδοχών πολιτικής, αφού ενδιαφέρονται να καταδείξουν συστηματικές αλληλεπιδράσεις επίσημης-κρατικής και διεκδικητικής-Συγκρουσιακής Πολιτικής. Από θεωρητική σκοπιά, η ενότητα αυτή είναι ίσως η πιο φιλόδοξη, αφού επιχειρείται μια πιο ισομερής αποτίμηση του σχεσιακού πολιτικού φάσματος, με αναφορές τόσο σε κρατικές όσο και διεκδικητικές πολιτικές. Τα ερωτήματα που διερευνώνται εδώ είναι τουλάχιστον τριών ειδών:

- Πώς επιδρά η διαμεσολάβηση πολιτικών φορέων –τόσο κρατικών όσο και συγκρουσιακών– στη διαμόρφωση διεκδικητικών συλλογικοτήτων;
- Πώς οι συλλογικότητες και οι διεκδικήσεις που προβάλλουν επιδρούν στις πολιτικές των φορέων;
- Ποιος είναι ο χαρακτήρας των αλληλεπιδράσεων;

Όπως είναι φυσικό, κάποια από τα ζητήματα αυτά φωτίζονται περισσότερο και κάποια λιγότερο. Όμως τα κεφάλαια 3 και 4,

τα οποία επιχειρούν την πυκνή σχεσιακή αποτίμηση ολόκληρων περιόδων Συγκρουσιακής Πολιτικής στην Ελλάδα (τη μεσοπολεμική και την προδικτατορική αντίστοιχα), έχουν μια πιο άμεση συμβολή στη δυναμική διερεύνηση των προβλημάτων που ανακύπτουν. Το κεφάλαιο 6, το οποίο (όπως και το κεφάλαιο 7) εκπιγάζει από μια μήτρα «δημόσιων πολιτικών» στα χρόνια της «τεχνητής ευμάρειας» (που, όπως δείχνει το κείμενο, ήταν ακόμη και τότε μια ευμάρεια για τους λίγους), ενδιαφέρεται αφενός να καταδείξει κρατικοπολιτικές αναποτελεσματικότητες (αναφορικά με ζητήματα προώθησης ευέλικτων μορφών εργασίας) και αφετέρου να τονίσει τη σημασία που έχει ο συνδικαλιστικός πολιτικός λόγος για την υπόσταση των εργατικών συλλογικοτήτων. Παρότι και το κεφάλαιο αυτό περιλαμβάνει μακρο-ιστορικές αποτιμήσεις της αλληλεπίδρασης κρατικών και διεκδικητικών υποκειμένων, έχει (όπως και τα κεφάλαια 9 και 10) κατάληξη «πραξιακής» υφής: πολιτικές προτάσεις προς σύγχρονα διεκδικητικά υποκείμενα.

Τέλος, το –κατά μία έννοια *suī generis*– κεφάλαιο 8 προσπαθεί να αποτινάξει τις μονοσήμαντα κοινωνιολογικές αναγνώσεις του προβλήματος της «κρίσης των κομμάτων». Κατεξοχήν δισυπόστατοι φορείς –για τη διακυβέρνηση αλλά και για τη διεκδίκηση–, τα κόμματα επιτελούν πολιτική επικοινωνία διπλής ροής και φοράς: και εκφράζουν (ανοδική ροή επίδρασης, από τους πολίτες προς το πολιτικό προσωπικό) αλλά και διαμορφώνουν (καθοδική ροή, από το πολιτικό προσωπικό προς τους πολίτες). Αν είναι όμως έτσι, τότε η πανθομολογούμενη (αν και το τελευταίο διάστημα μάλλον υποτιμημένη) κρίση που ταλανίζει τη λειτουργία τους δεν μπορεί να είναι αποκλειστικά πρόβλημα της κοινωνίας, πρόβλημα των πολιτών. Το κεφάλαιο υποστηρίζει πως προϋπόθεση για μια σφαιρική αποτίμηση του προβλήματος αποτελεί η διερεύνηση της συμβολής του άνευρου παν-συλλεκτικού πολιτικού λόγου, που στην πορεία οδήγησε και στην ανάδυση του φαινομένου «κόμματα-καρτέλ».

Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι, ενώ τα περισσότερα κείμενα βάλλουν ευθέως (αμέσως ή εμμέσως) κατά του παραδοσιακού κοινωνιολογικού αναγωγισμού, το κεφάλαιο 5 (περί της αποτυχίας εγχειρημάτων πολιτικού εκσυγχρονισμού) στοχεύει κυρίως στην κατάδειξη των προβλημάτων που ανακύπτουν όταν η πολιτική προσλαμβάνεται αυτοποιοτικά «εμπραγματωμένη» [reified] και εντός σχεσιακού κενού – κάτι που, όπως υποστηρίχτηκε παραπάνω, ευθύνεται για την ανάδυση μορφών «νέου αναγωγισμού».

Επιπλέον μία διάσταση της συλλογής είναι ότι, ενώ τα κεφάλαια 6-10 διατυπώνουν κριτικές θέσεις αναφορικά με ζητήματα τρέχουσας πολιτικής, τόσο επίσημης-κρατικής όσο και διεκδικητικής-συγκρουσιακής, τα πρώτα πέντε πραγματεύονται θεματικές με πρώτη ύλη προερχόμενη από τη σύγχρονη ιστορία. Η διεπιστημονικότητα αυτή, ωστόσο, αποτελεί ουσιώδες ζητούμενο της σχεσιακής πρόσληψης της πολιτικής στην οποία ο τόμος φιλοδοξεί να συνεισφέρει.

Όπως ήδη αναφέρθηκε, πέρα από τη συμβολή που προσδκούν να έχουν στο σχεσιακό εγχείρημα, τα κείμενα επιδιώκουν να καλύψουν ερευνητικά και εμπειρικά κενά. Παρότι σε αρκετές περιπτώσεις προβαίνουν σε άμεσο θεωρητικό σχολιασμό και ανασκευή αναγωγιστικών θέσεων, πιο συχνά η θεωρία αναδύεται έμμεσα και υλοποιείται στην πράξη. Για να μη χαθεί ο θεωρητικός μίτος, είναι συνεπώς χρήσιμο να αναγνωστούν υπό το φως του εισαγωγικού αυτού κεφαλαίου, προς το οποίο και πρέπει να αντιπαραβάλλονται. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι τα κείμενα δεν διατηρούν τη θεματική και γνωστική αυτονομία τους· κάθε άλλο. Ακριβώς λόγω αυτής της αυτονομίας, επιχειρούν να εμβαθύνουν στην πραγματολογία των θεματικών τους «ωσάν από μηδενική βάση», ενώ τα επιχειρήματα που συγκροτούνται ολοκληρώνονται με το τέλος κάθε κειμένου.

Η παράθεση των κεφαλαίων γίνεται στη βάση της χρονικής ιστορικής-χρονολογικής σειράς των θεματικών τους. Η επιλογή αυτή (αντί εκείνης των θεματικών ενοτήτων) έγινε με πολλές επιφυλάξεις για λόγους καλύτερης αναγνωσιμότητας και προς όφελος μιας αίσθησης ιστορικής-αφηγηματικής συνέχειας. Όπως όμως είναι προφανές, η «συνέχεια» αυτή είναι μερική και ελλειπτική. Παρότι τα κείμενα λαμβάνουν σοβαρά υπόψη τους τον ιστοριογραφικό διάλογο, ο προσανατολισμός τους είναι πρωτίστως αναλυτικός. Η σειρά παράθεσής τους πρέπει, συνεπώς, να προσληφθεί σε σχέση με τις άλλες κρίσιμες αναλυτικές διαστάσεις που τέμνουν τον τόμο.

Στο υπόλοιπο τμήμα της εισαγωγής παρατίθεται μια σύντομη σύνοψη των περιεχομένων κάθε κειμένου.

- *Σοσιαλδημοκρατικές στρατηγικές στον 20ό αιώνα: μια μακροσκοπική καταγραφή.* Έχοντας πρωτοδημοσιευτεί στις αρχές της δεκαετίας του 2000 (Σεφεριάδης 2002), το κεφάλαιο 1 συγκαταλέγεται μεταξύ αυτών που καταθέτουν ευθέως τις θεωρητικές τους προθέσεις. Η σύντομη εισαγωγή, επιχειρησιακά συμπυκνωμένη εκδοχή κάποιων από τους θεωρητικούς προβληματισμούς που ήδη σκιαγραφήθηκαν, καταδεικνύει τη συγγένεια της σχεσιακής προσέγγισης με την κλασική έκκληση του Γιοναθάν Σαρτορί για μια ενσυνείδητη πολιτική κοινωνιολογία: ένα επεξηγηματικό εγχείρημα που, εμπρόθετα και λειτουργικά, συνδυάζει τόσο πολιτικές όσο και κοινωνιολογικές μεταβλητές. Ωστόσο, η στόχευση του κειμένου είναι πρωτίστως πραγματολογική: ποιο το ακριβές περιεχόμενο και οι μεταλλαγές των σοσιαλδημοκρατικού πολιτικού λόγου κατά τον 20ό αιώνα; Η απάντηση δίνεται μακροϊστορικά, μέσω της εννοιολόγησης τριών κομβικών αλλαγών. Συγκεκριμένα των μεταβάσεων, πρώτον, από τον επαναστατικό μαρξισμό στον κρατιστικό

ρεφορμισμό, δεύτερον, από τον κρατισμό στον συνδυασμό Κράτους Πρόνοιας και ελεγχόμενης στήριξης της ιδιωτικής πρωτοβουλίας («κρατικός καπιταλισμός») και, τρίτον, από το Κράτος Πρόνοιας στον «τριτοδρομικό» μονεταρισμό. Το κεφάλαιο τελειώνει με μερικές ελλειπτικές σκέψεις αναφορικά με τις επιπτώσεις της τελευταίας στροφής, η οποία βρισκόταν την εποχή της συγγραφής του ακόμη σε εξέλιξη.

- *Γνωστά-άγνωστα περιεχόμενα πολιτικής: κομμουνιστικές μεταλλαγές και ελληνικό εργατικό κίνημα στον Μεσοπόλεμο.* Η πραγματολογική έμφαση στο περιεχόμενο διεκδικητικών πολιτικών προτάξεων εξακολουθεί και στο κεφάλαιο 2, μόνο που εδώ αλλάζουν οι ταυτότητες των υποκειμένων, η ιστορική κλίμακα και η γεωγραφική περιοχή. Το ότι η πολιτική παρέμβαση των οργανώσεων της Κομμουνιστικής Διεθνούς είχε καταλυτικές επιπτώσεις στη διαδικασία συγκρότησης συλλογικών διεκδικητικών υποκειμένων για μια ολόκληρη ιστορική περίοδο αποτελεί κοινό τόπο. Όμως το ακριβές περιεχόμενο των τριτοδιεθνιστικών παρεμβάσεων και οι δραματικές μεταστροφές τους δεν έχουν ακόμη αποτελέσει αντικείμενο συστηματικής εννοιολόγησης. Οι επιπτώσεις είναι προφανείς: χωρίς επαρκή κατανόηση της κομμουνιστικής τακτικής, η αποτίμηση της τροχιάς που διέγραψε η συλλογικότητα «εργατικό κίνημα» είναι, σχεδόν αναπόφευκτα, καταδικασμένη σε αναγωγισμό. Η ελληνική εργατική ιστοριογραφία, λ.χ., αρκούσαν μέχρι πριν από λίγα χρόνια στην κοινότοπη επίκληση του μικρού μεγέθους του βιομηχανικού προλεταριάτου ως επαρκούς επεξήγησης είτε της απουσίας ισχυρής διεκδικητικής διαπάλης είτε της έκβασης αυτής που υπήρξε. Επιχειρώντας να καλύψει πτυχές αυτού του πραγματολογικού κενού, το κείμενο διερευνά την ελληνική περίπτωση κατά τον Μεσοπόλεμο και προβαίνει στην περιοδολόγηση έξι κομβικών στροφών πολιτικής. Αν και βασικός στόχος είναι η καταγραφή και η κριτική αποτίμη-

ση αυτής της ιδιαίτερα κρίσιμης πολιτικής πρώτης ύλης, επιχειρούνται παράλληλα σύντομες σχεσιακές αντιστοιχίσεις με τη μεταβαλλόμενη διεκδικητική συγκυρία.

- *Κατασταλτικές εμμονές και ασυνεχής συγκρουσιακότητα: κράτος και εργατικό κίνημα στη μεσοπολεμική Ελλάδα.* Η πραγματολογική έμφαση του κεφαλαίου 3 (προηγούμενη εκδοχή του οποίου αποτελεί το Seferiades 2005) είναι διαφορετική. Το ερευνητικό ζητούμενο δεν αφορά εδώ τον λόγο διεκδικητικών υποκειμένων, αλλά τις πρακτικές κρατικών φορέων. Συγκεκριμένα, διερευνάται η κατασταλτικότητα του ελληνικού κράτους απέναντι στο εργατικό κίνημα κατά τη μεσοπολεμική περίοδο. Καταγράφονται λεπτομερειακά τόσο το νομικό-θεσμικό οπλοστάσιο που αλληπάλληλες ελληνικές κυβερνήσεις θέσπισαν όσο και η υφή της πρακτικής του εφαρμογής. Η επιχειρηματολογία του κειμένου συγκροτείται στο πλαίσιο της προσπάθειας να απαντηθεί το παρακάτω ερώτημα: δεδομένου ότι το ελληνικό εργατικό κίνημα υπήρξε θεσμικά και οργανωτικά αδύναμο καθ' όλη τη διάρκεια της μεσοπολεμικής περιόδου, γιατί το κράτος υπήρξε τόσο αποφασιστικό στο εγχείρημα της καταστολής του; Το ερώτημα αυτό ωθεί την ανάλυση σε άμεσα σχεσιακές ατραπούς. Σε αντίθεση με την ευρέως κυριαρχούσα δοξασία, η κρατική κατασταλτικότητα δεν εκλαμβάνεται ουσιολογικά (ως ανεξήγητα υπερβολική ή παράταιρη υπερ-αντίδραση των κρατικών αξιωματούχων), αλλά ως σχεσιακή απόρροια της σπασμωδικής συγκρουσιακότητας του εργατικού διεκδικητικού κινήματος, το οποίο και έτεινε περαιτέρω να ριζοσπαστικοποιεί. Για να τεκμηριωθεί αυτή η άποψη, γίνεται συστηματική αντιπαραβολή των διακυμάνσεων της κρατικής κατασταλτικότητας (στη βάση μιας ποσοτικοποίησης των κεντρικών κατασταλτικών εκφάνσεων στα χρόνια του Μεσοπολέμου) με τις αυξομειώσεις που παρατηρούνται στη διεκδικητική δυναμική.

- *Διεκδικητική έκρηξη και δικτατορική επιβολή: πολιτική και εργατικό κίνημα την περίοδο 1960-1967.* Η διερεύνηση της αλληλεπίδρασης κρατικής και διεκδικητικής πολιτικής στη σύγχρονη ελληνική ιστορία αποτελεί αντικείμενο και του κεφαλαίου 4, το οποίο ερευνά εξελίξεις της προδικτατορικής περιόδου. Η ανάλυση (για μια πρώτη εκδοχή, βλ. Σεφεριάδης 1998) γίνεται όμως και πάλι (όπως και στα πρώτα δύο κεφάλαια) υπό ένα πρίσμα διεκδικητικών υποκειμένων, του ελληνικού συνδικαλισμού και των πολιτικών κομμάτων με επιρροή στα λαϊκά συλλογικά υποκείμενα (Ε.Κ., ΕΔΑ). Εξετάζονται, συγκεκριμένα, οι επιδράσεις τόσο των μακρο-ιστορικών σχεσιακών χαρακτηριστικών του εργατικού κινήματος (π.χ. η οργανωτική του ρευστότητα ως επίδραση της κρατικής κατασταλτικότητας) όσο και του πολιτικού λόγου που αρθρώθηκε κατά την κρίσιμη πενταετία πριν από την επιβολή της δικτατορίας. Είναι αξιοσημείωτο ότι η ελληνική περίπτωση καταδεικνύει την επεξηγηματική αξία συγκρουσιακών μηχανισμών που επισημαίνουν οι Tilly, Tarrow και McAdam, όπως, πιο χαρακτηριστικά, αφενός η «πολιτικά εμπρόθετη απόδοση ευκαιριών και κινδύνων» (που έγινε τόσο από την Ε.Κ. με την ανάληψη του Ανένδοτου όσο και από τη συνδικαλιστική αντιπολίτευση που σημείωσε οργανωτική εκτίναξη κατά το σύντομο διάστημα της παραμονής της Ε.Κ. στην εξουσία) και αφετέρου η «κοινωνική ιδιοποίηση δομών κινητοποίησης» (με τη χρήση των άτυπων και ολότελα συμβατικών δομών της Ε.Κ. για τη διεξαγωγή Συγκρουσιακής Πολιτικής). Εκκινώντας από τη διαπίστωση της καθοριστικής σημασίας των πολιτικών μεταβλητών, το κείμενο διατυπώνει κάποιες καταληκτικές σκέψεις αναφορικά με την αδυναμία του «μετα-Ιουλιανού» διεκδικητικού κινήματος να δυσχεράνει τη δικτατορική επιβολή.

- *Ατελέσφορος εκσυγχρονισμός: πολιτική εν κενώ;* Το κεφάλαιο 5 κινεί το αναλυτικό εκκρεμές και πάλι προς τα κρατικά υποκείμενα. Όμως το ενδιαφέρον δεν επικεντρώνεται σε μια συγκεκριμένη πολιτική, αλλά σε ένα συνολικό στρατηγικό εγχείρημα, τον πολιτικό εκσυγχρονισμό. Η υπογράμμιση της ανάγκης του συνιστά και στις μέρες μας σημείο αιχμής του επίσημου πολιτικού λόγου και απαντάται σε αφθονία και σε ακαδημαϊκές και άλλες δημόσιες συζητήσεις. Σπάνια όμως αναγνωρίζεται ότι το αίτημα του πολιτικού εκσυγχρονισμού ταλανίζει την Ελλάδα για πάνω από ενάμιση αιώνα, σχεδόν καθ' όλη τη διάρκεια ζωής της χώρας ως ανεξάρτητης κρατικής οντότητας. Το πρόβλημα, υποστηρίζει το κείμενο, απορρέει από το ότι στις περισσότερες (νεο-θεσμικές) αναλύσεις ο εκσυγχρονισμός, ως πρόταξη δημόσιας-κρατικής πολιτικής, εκλαμβάνεται σε οριστικό κενό, χωρίς ανάλογης έντασης προσπάθεια να εξεταστούν (ή σε ορισμένες περιπτώσεις ακόμη και να ληφθούν υπόψη) οι δράσεις κοινωνικών υποκειμένων. Επιχειρώντας μια συμβολή προς το ξεπέραςμα αυτής της αναλυτικής μονομέρειας, το άρθρο διερευνά συνοπτικά τις αιτίες της αποτυχίας δύο εξαιρετικά σημαντικών εγχειρημάτων πολιτικής μεταρρύθμισης που γνώρισε η Ελλάδα στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα, αυτά των Τρικούπη και Βενιζέλου αντίστοιχα. Τοποθετώντας κάποια από τα ευρήματα της νεο-θεσμικής βιβλιογραφίας εντός ενός ευρύτερου οριστικού πλαισίου, το κείμενο δίνει ιδιαίτερη έμφαση στις συμπεριφορές των κυρίαρχων κοινωνικοοικονομικών ελίτ. Υποστηρίζεται ότι ο κύριος λόγος που εξηγεί την αποτυχία των μεταρρυθμιστικών εγχειρημάτων των Τρικούπη και Βενιζέλου δεν ήταν τόσο η έλλειψη πολιτικής βούλησης ή τεχνοκρατικής δεξιοτήτων των πολιτικών τους εμπνευστών όσο η έλλειψη ενός επικουρικού κοινωνικοοικονομικού πλαισίου.

Αρχής γενομένης από το κεφάλαιο αυτό, ο χρονικός ορίζοντας των θιγόμενων θεματικών μετατίθεται στη συγκυρία της τελευταίας δεκαετίας του 20ού αιώνα, με μείζονα στόχο να αξιοποιηθούν στον παρόντα χρόνο προβληματισμοί οι οποίοι, αν και πρωτοδιατυπώθηκαν την εποχή πριν από το ξέσπασμα της κρίσης, διατείνονται πως περνούν με επιτυχία τη δοκιμασία του χρόνου, ανασκευάζοντας στρεβλές ορθοδοξίες που, με διάφορους τρόπους, επιβιώνουν και αναπαράγονται μέχρι τις μέρες μας.

- *Ανεργία, συγκρουσιακότητα και φθίνων συνδικαλισμός: περιβαλλοντικές ή πολιτικές καταβολές;* Το πρώτο μέρος του κειμένου αυτού (πρωτοδημοσιευμένο στο Seferiades 1999) ερευνά κρατικές πολιτικές και τον επίσημο πολιτικό (και οικονομικό) λόγο που τις συνέειχε αναφορικά με τις αιτίες και τα ενδεικνυόμενα μέτρα για την αντιμετώπιση της ανεργίας. Συγκεκριμένα, υποστηρίζεται ότι η άποψη σύμφωνα με την οποία η έκρηξη της ανεργίας στην Ελλάδα τη δεκαετία του 1990 οφειλόταν σε υψηλούς μισθούς και ακαμψίες της αγοράς εργασίας στηριζόταν σε μερική και πλημμελή εμπειρική βάση. Πρόκειται για κομβική συνιστώσα ύστερων αφηγήσεων περί των καταβολών της κρίσης (αίφνης το διαβόητο «όλοι μαζί τα φάγαμε»), η οποία έχει σημασία να ανασκευαστεί. Το δεύτερο και εκτενέστερο μέρος του στρέφεται στον διεκδικητικό πόλο για να εξετάσει το ζήτημα της «συνδικαλιστικής υποχώρησης». Παρουσιάζονται στοιχεία που δείχνουν πως, σε αντίθεση με τις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες, η αυξανόμενη ανεργία δεν είχε επηρεάσει σοβαρά τη διεκδικητική δυναμική του ελληνικού εργατικού κινήματος: το πρόβλημα, συνεπώς, δεν ήταν απλώς «περιβαλλοντικό» (πρόβλημα της «κοινωνίας»), όπως υποδείκνυαν οι περισσότερες αναγωγικές αναλύσεις. Ενάμιση και πλέον αιώνα μετά την αρχική του

εμφάνιση, ωστόσο, το ελληνικό εργατικό κίνημα δεν έχει ακόμη κατορθώσει να υπερβεί την ιστορικά παγιωμένη χαμηλή συνδικαλιστική του πυκνότητα, η οποία, ενώ δεν αποτρέπει το ξέσπασμα μαχπτικών απεργιών και άλλων συγκρουσιακών επεισοδίων, εντούτοις περιορίζει την αποτελεσματικότητά τους. Στις απώτερες καταβολές του το πρόβλημα είναι κατά βάση πολιτικό. Κατά τη δεκαετία του 1990 οι επίσημες συνδικαλιστικές ηγεσίες επιχείρησαν να αντιμετωπίσουν τον επελαύνοντα νεοφιλελευθερισμό περιστέλλοντας τις παραδοσιακά συγκρουσιακές, διεκδικητικές πρακτικές του κινήματος υπέρ ενός συναινετικού μοντέλου βιομηχανικών σχέσεων. Όμως στο φόντο ενός αδύναμου, φθίνοντος και εξακολουθητικά αναποτελεσματικού Κράτους Πρόνοιας, η πολιτική αυτή οδήγησε σε αέναν διαπραγματευτική υποχωρητικότητα, με αποτελέσματα αντίθετα των επιδιωκόμενων: η χαμηλή πυκνότητα οξύνθηκε και η αξιοπιστία των συνδικάτων τραυματίστηκε ακόμη περισσότερο. Πρόκειται για πολιτική διαμεσολάβηση, που στις ακραίες της εκφορές έτεινε να αποθαρρύνει –αντί να εμπνέει– διεκδικήσεις, απειλώντας έτσι τις εργατικές συλλογικότητες με αποδόμηση. Το κείμενο τελειώνει με τη διατύπωση προτάσεων για την αναστροφή αυτής της πορείας, οι οποίες διατηρούν μια διαχρονική επικαιρότητα.

- *Πολιτική και διεκδικητικές συλλογικότητες: η Ευρωπαϊκή Στρατηγική για την Απασχόληση και η ελληνική περίπτωση.* Τόσο η κρατική όσο και η διεκδικητική πολιτική εκκινούν από ένα υπάρχον κοινωνικό ισοζύγιο και συνδυάζονται (κάποτε συμπληρωματικά, κάποτε αντιθετικά, αλλά πάντα σε αέναν αλληλεπίδραση) στη διαμόρφωση νέων ισορροπιών. Η αποτίμηση αμφοτέρων των συνιστωσών του πολιτικού πεδίου αποτελεί, συνεπώς, προϋπόθεση για την κατανόηση και των νέων μορφών καταμερισμού εργασίας που

αναδύονται και της μετεξέλιξης της κοινωνίας (και των συλλογικών υποκειμένων) σε μια δυναμική θεώρηση. Κινούμενο στο πλαίσιο της ανάλυσης των «δημόσιων πολιτικών», το κεφάλαιο αυτό (αρχικά δημοσιευμένο στο Seferiades 2003) διερευνά μια δέσμη πολιτικών που κατά την πρώτη περίοδο εκπόνησής της είχε πανευρωπαϊκή εμβέλεια, την Ευρωπαϊκή Στρατηγική για την Απασχόληση (ΕΣΑ). Παρότι η ΕΣΑ είχε προκαλέσει ζωνόρο πολιτικό και ακαδημαϊκό ενδιαφέρον διεθνώς, στην Ελλάδα η σημασία της παρέμεινε επί μακρόν υποτιμημένη. Πρόκειται για σημαντικό κενό αν αναλογιστούμε ότι η ΕΣΑ και η λεγόμενη «Ανοιχτή Μέθοδος Συντονισμού», την οποία διατεινόταν ότι υλοποιούσε, προβλήθηκαν τη στιγμή της ανάληψής τους ως ένα νέο πρότυπο άσκησης πολιτικής που φιλοδόχησε να συγκαλύψει ιδεολογικές προτεραιότητες και στοχεύσεις (όπως έχει εύστοχα επισημανθεί, επρόκειτο για ένα εγχείρημα άσκησης πολιτικής «χωρίς την πολιτική»). Όντας έκφανση της σύγχρονης ιδεολογίας της «διαδικαστικής δημοκρατίας» στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η ΕΣΑ επιχείρησε, μέσω της συστηματικής ανάδειξης ενός διακυβερνητικού-διαβουλευτικού προτύπου, να υποκαταστήσει το –πιο πρόδηλο ιδεολογικό– ρυθμιστικό και να εδραιώσει τον «κοινωνικό διάλογο» ωσάν από μηδενική βάση. Η ιδιομορφία αυτή επιδίωξε να στρέψει την προσοχή μακριά από τον σκληρό αξιακό-ιδεολογικό πυρήνα της ΕΣΑ (αλλά και της ίδιας της Ε.Ε.), όμως –ίσως ακριβώς για αυτό– ο τελευταίος μπόρεσε να εμπεδωθεί και να σταθεροποιηθεί περισσότερο από ποτέ. Στους στόχους του κεφαλαίου περιλαμβάνονται η πυκνή περιγραφή της ΕΣΑ, η κατάδειξη της ουσιαστικά νεοφιλελεύθερης ιδεολογικής υφής της (στο πλαίσιο μιας ευρύτερης διαδικασίας «αγοραίας εποίκησης» του Κράτους Πρόνοιας) και η επισήμανση του τελικά ατελέσφορου χαρακτήρα της για

περιπτώσεις όπως η ελληνική (ιδιαίτερα μέσα από την κατάδειξη των αδιεξόδων της πολιτικής περιορισμού των εργοδοτικών ασφαλιστικών εισφορών και της θέσπισης περαιτέρω ευελιξίας στην αγορά εργασίας). Παρότι, όπως είναι σαφές, το κείμενο καταγίνεται με την ανάδειξη κρίσιμων όψεων επίσημης-διακυβερνητικής πολιτικής, η σημασία των θεματικών του για τα διεκδικητικά συλλογικά υποκείμενα είναι προφανής. Προκειμένου να καταδειχτεί η αντοχή του επιχειρήματος στο διάβα του χρόνου, το κείμενο παρουσιάζεται στην αρχική του μορφή.⁵

- *Κομματική κρίση και «πανσυλλεκτικό» πρότυπο: πρόβλημα κοινωνίας ή πρόβλημα πολιτικής;* Η στενή αλληλεπίδραση των δύο μορφών πολιτικής (ως διακυβέρνηση και ως διεκδίκηση) γίνεται και πάλι προφανής στο επόμενο κεφάλαιο, που εστιάζει στα κόμματα, τον θεσμό ο οποίος, όντας ταυτόχρονα «ενσωματικός» και «ανατρεπτικός» (Σπουρδαλάκης 2003: 44), κατεξοχήν τις συνδυάζει. Αν και οι δοξασίες περί του «τέλους των κομμάτων» έχουν σε μεγάλο βαθμό αποδειχτεί ανυπόστατες, δεν χωράει αμφιβολία πως στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες (και όχι μόνο αυτές) τα κόμματα βρίσκονται αντιμέτωπα με σοβαρά φαινόμενα κρίσης: υψηλά ποσοστά αποχής από τις εκλογικές αναμετρήσεις, ανάδυση αντικομματικών προδιαθέσεων και συμπεριφορών, κατάρρευση της εμπιστοσύνης των πολιτών. Η κρίση αυτή ερμηνεύεται συνήθως με αναλυτικά εργαλεία κοινωνιολογικής κοπής στο πλαίσιο της λεγόμενης «μεταβιομηχανικής προβληματικής»: υποστηρίζεται πως η υποχώρηση της φορντιστικής παραγωγικής οργάνωσης συνεπέφερε και διάλυση των παραδοσιακών τόπων συγκρότησης συλλογικών υποκειμένων και εκλογικών ταυτίσεων, προκάλεσε εξατομίκευση

5. Για μια εξαιρετική σύνθεση των εξελίξεων που επακολούθησαν βλ. Κουζής (2022).

και μεγάλη εκλογική κινητικότητα και αυτό κατέληξε να υπονομεύει πάγιες λειτουργίες των κομματικών συστημάτων. Αυτό το ερμηνευτικό σχήμα απηχεί, βέβαια, κάποιες κοινωνικές πραγματικότητες, όμως ούτε ελεύθερο λογικών ανακολουθιών είναι ούτε και αρκεί για μια πλήρη ερμηνεία του φαινομένου της κομματικής κρίσης. Το κεφάλαιο θεωρεί πως προϋπόθεση για αυτό είναι η συστηματική διερεύνηση της επίδρασης παραγόντων που αναφέρονται στο εσωτερικό των ίδιων των κομμάτων. Τόσο ως οργανωτικό μόρφωμα όσο και ως πόλος εκπομπής πολιτικού λόγου το παν-συλλεκτικό πρότυπο (και η πιο πρόσφατη μετεξέλιξή του, το κόμμα-καρτέλ), που τείνει να κυριαρχεί στο κομματικό σύμπαν, αδυνατεί να παρέμβει στις πηγές της πολιτικής και κοινωνικής εξουσίας και αυτός είναι ο βασικός παράγοντας που εξηγεί την κρίση. Το κείμενο υποστηρίζει πως, σε μια εποχή οικονομικής και κοινωνικής δυσπραγίας για μεγάλα τμήματα της κοινωνίας, δεν είναι η κοινωνική «εξατομίκευση» που προκαλεί την κομματική ανεπάρκεια, αλλά το ακριβώς αντίθετο.

- *Διεκδικητικός λόγος και συλλογικά υποκείμενα: η διεθνοιστική πρόκληση.* Τα κεφάλαια 9 και 10 με τα οποία ολοκληρώνεται ο τόμος εντάσσονται πλήρως στη σφαίρα της διεκδικητικής πολιτικής. Με διαφορετικές θεωρητικές επιδιώξεις και διαφορετικά ερευνητικά αντικείμενα, αμφότερα τα κείμενα καταλήγουν στη διερεύνηση της «διεθνικής πρόκλησης» για τις διεκδικητικές οργανώσεις. Εκκινώντας από την επισήμανση ότι, ως διεκδικητικά μορφώματα με πολιτική δυναμική, οι κοινωνικές τάξεις συγκροτούνται πρωτίστως εντός πολιτικών λόγων, το κεφάλαιο 9 εξετάζει με κριτική διάθεση όψεις του λόγου της σύγχρονης αριστεράς. Ο λόγος αυτός συμφύεται με τη γενική προβληματική των τάξεων, αφού ως πολιτικός λόγος είναι πρωτίστως λόγος περί τάξεων. Από μόνο του όμως αυτό δεν

αρκεί για να του προσδώσει τη δυναμική που απαιτείται για να μπορέσει να αντιπαραταχθεί στην πανθομολογούμενη «νεοφιλελεύθερη ηγεμονία». Το κεφάλαιο εκτιμά πως προϋπόθεση –αναγκαία συνθήκη– για αυτό είναι η ικανότητα δυναμικής πρόταξης του νέου συνδυαστικά με τη δημιουργική συνάρθρωση του παλιού σε καινούργιους ρόλους. Όμως, για λόγους που εμπλέκουν άμεσα τη διεθνική διάσταση, αυτό δεν γίνεται. Υποστηρίζεται, συγκεκριμένα, ότι η απουσία μιας επαρκούς διεθνοιστικής θέασης των πραγμάτων τείνει να παγιδεύσει τον αριστερό λόγο σε θέσεις που –παρά τους ad hoc εξωραϊσμούς– δεν δύνανται να οραματιστούν το μέλλον· θέσεις που, ακριβώς λόγω του ότι δεν συνεχονται από έναν κώδικα διεθνούς αναδιοργάνωσης (μια ρωμαλέα, εναλλακτική εκδοχή της παγκοσμιοποίησης), φαίνονται απλώς να αναπολούν τον χαμένο –αν και καθόλου ειδυλλιακό– κόσμο του χωραφιού, του μικρομάγαζου ή του γραφειοκρατικά διευρυμένου δημόσιου τομέα. Αυτό, βέβαια, οδηγεί στη διαπραγμάτευση πάσης φύσεως περικοπών και στη σιωπηρή συναίνεση σε σχήματα κοινωνικού αποκλεισμού. Το μόνο που απομένει είναι η διαμαρτυρία, όμως διαμαρτυρία εκείνου που, σε τελική ανάλυση, δείχνει να έχει αποδεχτεί πως «δεν γίνεται αλλιώς». Τονίζοντας πως διεκδικητικά υποκείμενα χωρίς συνεκτικό οραματισμό για το μέλλον δεν νοούνται, το κείμενο καταθέτει ελεύθερους προβληματισμούς προς αυτήν την κατεύθυνση ακριβώς.

- *Παγκοσμιοποίηση, εργατικό κίνημα και διεθνισμός: σημασιολογήσεις και πρακτικές.* Οι εργατικές σπουδές [labour studies] αλλά και τα εργατικά κινήματα αντιμετωπίζουν ένα αξιοσημείωτο παράδοξο. Παρότι ο «διεθνισμός» υπήρξε βασική συστατική συνιστώσα της εργατικής συλλογικής ταυτότητας τουλάχιστον από την εποχή της ίδρυσης της Α΄ Διεθνούς, στα μέσα του 19ου αιώνα (παρεμπιπτόντως,

τη «χρυσή εποχή» του εθνικού κράτους), σήμερα, σε μια εποχή που η εντοπιότητα στην πολιτική φαντασία και πρακτική βρίσκεται σε φάση σαφούς υποχώρησης, εργατολόγοι και ακτιβιστές εμφανίζονται εξακολουθητικά αδύναμοι να ορίσουν, να αξιολογήσουν και να προτείνουν διεθνικές δράσεις. Για την ακρίβεια, ισχύει το εντελώς αντίθετο: την ώρα που τόσες όψεις του δημόσιου βίου «διεθνοποιούνται» με τρόπο αντιδημοκρατικά απροσπέλαστο, η κυρίαρχη εικόνα που αναδύεται στα συνδικάτα (και στις εργατικές σπουδές) είναι ένας ιδιότυπος οραματισμός επανάκαμψης του εθνικού. Το κεφάλαιο υποστηρίζει πως οι πηγές αυτής της ιδιόρρυθμης επιστημικής (και πρακτικής) κατάστασης είναι εννοιολογικές. Ο τρόπος με τον οποίο ο «διεθνισμός» εννοιολογείται στην πιο πρόσφατη βιβλιογραφία των κοινωνικών κινήματων και των βιομηχανικών σχέσεων τονίζει υπερβολικά την οργανωτική διάσταση εις βάρος τόσο του περιεχομένου και του πεδίου των δράσεων όσο και της ταυτότητας των δρώντων. Προκύπτει έτσι το συμπέρασμα ότι το σημασιολογικό περιεχόμενο του «διεθνισμού» είναι τυπικό: «διεθνής συνεργασία», «διεθνείς διασυνδέσεις», κομβική ένθεση εντός κάποιου διεθνούς δικτύου – χωρίς κάποια διερεύνηση του αντίστοιχου πολιτικού περιεχομένου. Η οργανωτική διάσταση είναι απαραίτητη, όμως ο διεθνισμός είναι πρωτίστως πολιτικό γνώρισμα, ένα ιδιαίτερο περιεχόμενο πολιτικής. Η Β΄ Διεθνής, στις παραμονές του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, π.χ., εξακολουθούσε να διατηρεί ένα εντυπωσιακό διεθνές δίκτυο, δεν ήταν όμως διεθνιστική οργάνωση. Αντιστρόφως, πρωτοβάθμια σωματεία (όπως οι λιμενεργάτες του Λίβερπουλ), κατά κανόνα χωρίς ισχυρές διεθνείς διασυνδέσεις, πέτυχαν δράσεις που στην πράξη αμφισβήτησαν τόσο την πολιτική, θεσμική και αξιακή πρωτοκαθεδρία του εθνικού κράτους όσο και την

εθνική κατηγοριοποίηση στον προσδιορισμό συμμάχων και αντιπάλων (κατά Schmitt). Πώς ερμηνεύεται αυτή η πολυπλοκότητα των γεωγραφικών κλιμάκων; Πώς συνδυάζονται το τοπικό και το διεθνές; Πώς εννοιολογείται ο εργατικός διεθνισμός στην εποχή της υποχώρησης της εθνικής κυριαρχίας; Η ιστορική και σημασιολογική ανασύσταση της έννοιας που, μεταξύ άλλων, επιχειρεί το κεφάλαιο περιλαμβάνει ένθεσή της εντός ενός σημασιολογικού πεδίου συναφών –παρεμφερών αλλά και αντώνυμων– εννοιών (σοβινισμός, εθνικισμός, πατριωτισμός, πολυεθνισμός/πολυμέρεια), παρουσίαση των βασικών αντιπαραθέσεων που διατρέχουν την πρόσφατη βιβλιογραφία καθώς και αντιστοιχήσεις με το κρίσιμο ζήτημα της οργάνωσης. Αναδεικνύοντας τις ανεπάρκειες της αναγωγιστικής προσέγγισης στη μελέτη της πολιτικής των συνδικάτων, το κείμενο τελειώνει με έναν γενικό χαρακτηρισμό των διεκδικητικών ρεπερτορίων και των στόχων πολιτικής που απαιτούνται για ένα ρωμαλέο διεθνιστικό εγχείρημα. Καθώς οι τελευταίες παρατηρήσεις αφορούν πραγματικότητες σε εξέλιξη, ένας από τους κύριους στόχους τους είναι η πρόκληση διαλόγου.

Σε πρόκληση διαλόγου, ωστόσο, αποσκοπεί και ο τόμος στο σύνολό του.